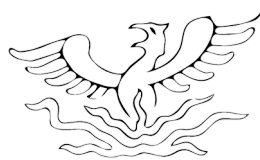


TIDSSKRIFTET FØNIX

Stefan Zweig: Blodkometer og skakforgiftning i Europa

RASMUS VANGSHARDT
Ph.d., cand.mag.

FØNIX ÅRG. 2021, s. 318-326



Dette værk er licenseret under en Creative Commons-licens
CC BY-NC-ND 2.5 DK

www.foenix1976.dk

ISSN 2446-175X

Stefan Zweig: Blodkometer og skakforgiftning i Europa

Det ligger åbenbart ligefor både at elske og at hade østrigske Stefan Zweig og hans forfatterskab. Man kan i dag under tiden få det indtryk, at det brede læsende publikum dyrker ham, mens litteraterne holder sig for næsen. En grund til denne ambivalens ligger måske i det omstridte begreb "humanisme," både hvad forfatterskabets form og indhold angår. Forlaget Turbine har netop udgivet bogen [Skaknovelle og andre fortællinger](#), der over 500 sider samler Zweigs bedste kortprosa. Tidsskriftet Fønix bringer her litteraten Rasmus Vangshardt forord til bogen. Vangshardt har også stået for udvalget af novellerne. Han introducerer forfatterskabet og novellernes bærende temaer samt humanismeproblemet.

Wiens Praterpark. En to tusind år gammel overnational metropols mondæne lejligheder og gadehjørnecaféer. Den franske og den italienske riviera. Genève- og Comosøen. Et skotsk slot af brede kvadersten. En fransk havnebys sømandskvarter. En damper fyldt af europæere mellem New York og Buenos Aires. Et kasino i Monte Carlo.

Skulle man have glemt – eller aldrig vidst – hvad Europa også er, kan man begynde her, på disse steder, hvor den østrigske forfatter Stefan Zweigs (1881-1942) bedste fortællinger udspiller sig. I slotsparkens skumringsstemning, på storbyernes vrimlende forårsudflugter, i havne- og bademiljøernes urbane kosmopolitisme. Kort sagt, i det dannede borgerskabs naturlige habitat. Problemet i dag: Det findes ikke længere. Problemet dengang, da Zweig skrev: Det var allerede ved at forsvinde.

Tag nu Café Gluck i Wien, som vi møder den i *Bog-Mendel*: "En forstadscafé af den traditionelle, næsten skabelonagtige type og uden nogen nymodens påfund som for eksempel de fra Tyskland importerede musiksaloner, som man finder i den indre by. Den var klassisk wiensk-borgerlig og propfuld af almindelige mennesker, der konsumerede flere aviser end kager." Faktisk er den så *rigtig*, at den lader jegfortælleren "forfalde til den sløve passivitet, der narkotisk og usynligt udgår fra enhver ægte wiennercafé."

Det lyder jo glimrende, men sagen er, at fremskridtet kommer. Så med tiden fik Café Gluck en tysk musiksalon, en marmorportal, nye veloursofaer og en ”skinnende blank kassedisk af aluminium.” Det lyder ikke glimrende. Med tiden smed man da også Bog-Mendel ud. Han var ellers et levende universalkatalog på to ben. Bag hans ”kalkhvide, smudsige, mosbegroede pande” befandt sig forfatter og titel på hver eneste bog, der nogensinde var blevet trykt. Ham gad den nye ejer ikke have hængende. Bog-Mendel drak kun to skåle kaffe om dagen.

Kasinoet i Monte Carlo har paradoksalt nok visse af de samme problemer. Man plejede at fremstille den gamle verdens kasinoer pittoresk og romantisk, som vi læser i *Fireogtyve timer af en kvindes liv*, som befolket af ”Europas aristokrati og *fleur d’élégance*.” En fornem ældre engelsk dame, Mrs. C., medgiver, at dette er blevet overdrevet i tåbelige romaner, men føler ganske klart, at alting var bedre i gamle dage: ”Ikke desto mindre var kasinoer for tyve år siden langt mere tiltrækkende end i dag. Dengang var det stadig ægte, håndgribelige mønter, der trillede, pengesedlerne knitrede, og *napoléons d’or* og overdådige femfrancsstykker hvirvlede rundt mellem hinanden. I vore dage derimod sidder borgerlige Cook-turister i det moderne, nyopførte pompøse spillepalads og klatter deres anonyme spillemærker bort.”

Der er ikke kun tale om nostalgi. Det handler om en sans for det, Zweig selv ganske rammende har betegnet som en skridende ”monotonisering” af verden. Alting bliver ens: Man danser pludselig den samme foxtrot over hele verden, Wien ”forbudapestes” og Paris ”amerikaniseres,” som det hedder i et berømt essay. Når Zweigs noveller og fortællinger er bedst, fastholder de et andet åndeligt syn på Europa. De udtrykker samtidig en træt historieforståelse, hvor denne gamle verden rummede sin egen undergang. Der sætter sig på ganske bevægende vis en vis fatigue igennem. Eksempelvis hos en hoteldirektør i *En episode ved Genève*, der forklarer den ædle vilde russiske soldat, at verden er af lave. Denne analfabetiske russer har kæmpet i Frankrig og tror, at han har bevæget sig frem til og svømmet over Bajkalsøen i Sibirien. I stedet er han kommet til et halvmondænt badehotel i den schweiziske by Villeneuve ved Genève. Den trætte direktør forsøger at forklare Boris, at han ikke kan komme hjem, fordi der er krig. Vi skriver sommeren 1918. Menneskene vil ikke lade ham komme over grænsen, forklares det.

”Og zaren, hvad siger han?”

’Der er ingen zar mere, Boris. Menneskene har afsat ham.’

’Er der ingen zar mere?’

Han stirrede med tomme øjne på direktøren. Et sidste lys slukkedes i hans øjne, så sagde han meget træt: ’Jeg kan altså ikke komme hjem?’”

Nej, det kan man ikke. Den gamle verden er forsvundet. Hos Zweig er det kulturelle borgerskab blevet ”hjemløse på den fornemme måde,” som det hedder i *Sommernovellette*. I *Et hjertes undergang* kan den gamle gehejmekommissionsråd Salomonsohn heller ikke komme hjem. Han har arbejdet så hårdt, at han lider af kroniske smerter og derfor søvnløshed. Så da han må se sin nittenårige datter Erna forlade en fremmed mands værelse på et kursted ved den italienske riviera, kan han kun tænke, at han har arbejdet 14 timer om dagen hele sit liv, for at kone og datter kan forlyste sig: ”De dansede inde ved siden af. Ja, danse, hele tiden danse, dét kunne de finde ud af! Altid mærke pulsslaget i blodet, gnide sig brunstigt op ad hinanden, indtil stegen var mør.”

Og så gider Salomonsohn faktisk ikke mere. Det gad til gengæld Zweig, i hvert fald kunstnerisk: ”Noget ulmede og rådne derinde, noget begyndte at dø bort. Alt, hvad han havde levet, alt, hvad han havde elsket, opløstes i denne langsomt fortærende flamme, brændte sort og osende, før det mørkt og forkullet faldt ned i ligegyldighedens lunkne slam. Der skete noget, han mærkede det vagt, der skete noget, mens han lå dér og lidenskabeligt gennemtænkte sit liv. Noget nærmede sig enden. Hvad var det? Han lyttede og lyttede ind i sig selv. Og lidt efter lidt begyndte hans hjerte at gå under.” Man kan ikke kalde Zweig en dekadent forfatter, men han skildrede dekadencen på afstand, ofte med en blanding af væmmelse og medfølelse.

Denne udgivelse slutter med dronningen over dem alle, *Skaknovelle*. Den blev til samtidig med det berømte erindringsværk *Verden af i går*, og vi har dermed at gøre med det sidste færdiggjorte værk fra Zweigs egen hånd. Zweig tog sit liv lige efter, og for så vidt kan man se disse noveller som en hel verdens fiktive selvmordsbrev – eller i det mindste som et fælles hjertes undergang.

Stefan Zweig blev født under kejsersolen i Donaumonarkiet, Østrig-Ungarn, og døde under Anden Verdenskrig. Han gjorde sig i stort set alle litterære genrer. Han skrev digte, litterære biografier, historiske miniaturer, skuespil, romaner og essays og nåede at blive verdens mest oversatte forfatter. Med denne udgivelse foreligger et bud på de mest repræsentative eksempler fra Zweigs hånd. *Forår i Prateren* skrev Zweig som 18-årig og *Skaknovelle* som 61-årig. Teksterne præsenteres her i kronologisk rækkefølge. Årstallene følger den første publikation af hver tekst, eksempelvis i tidsskrifter, og varierer derfor fra de mere kendte novellesamlinger, der nød udbredt popularitet i samtiden. Det drejer sig om *Erstes Erlebnis* (Første oplevelse, 1911), *Amok* (1922), *Verwirrung der Gefühle* (Følelsernes for-

virring, 1927) og *Kleine Chronik* (Lille krønike, 1929). Zweig mente selv, at *Erstes Erlebnis* var for blød, *Amok* for vild, men *Verwirrung der Gefühle* ligevægtig. *Skaknovelle og andre fortællinger* rummer eksempler fra alle fire nævnte samlinger. I øvrigt er *Fireogtyve timer af en kvindes liv* blevet filmatiseret hele ni gange, blandt andet med Ingrid Bergman i 1961. *Angst* er blevet filmatiseret tre gange, eksempelvis af den legendariske italienske instruktør Roberto Rossellini, igen med Ingrid Bergman i hovedrollen.

Stefan Zweig skrev mange flere noveller end de her oversatte. En udgivelse af samtlige noveller ville formentlige have tredoblet bogens omfang. Gyldendal udgav i 2018 samlingen *Amok*, der rummer fire lange fortællinger – som dog sært nok ikke er identisk med dem, der findes i Zweig-samlingen af samme navn. For at ramme så bredt som muligt er ingen af de fire fortællinger, der blev oversat i 2018, medtaget her, selvom flere af dem selvfølgelig havde været berettiget til det. Supplerer man altså nærværende udgivelse med Gyldendals *Amok*, turde man eje den ultimative samling af Zweigs novellekunst.

Stefan Zweigs litterære og personlige omdømme er paradoksalt. Det kan virke så skæbnesvangert, at anerkendte værker som *Verden af i går* og *Skaknovelle* blev til i Brasilien lige før hans selvmord. Med Zweigs succes på det danske bogmarked disse år kan man få den tanke, at han er selvskrevet blandt det 20. århundredes store. Men i samtiden blev han bestemt ikke opfattet sådan af kollegaerne. Da Thomas Mann hørte om Zweigs selvmord og læste hans berømte selvmordsbrev, skrev Mann den 24. februar 1942 til sin datter Erika, at *man* bestemt ikke kunne føle nogen større rystelse over Zweigs selvmord, da det formentlig blot var en skandale relateret til Zweigs kønsliv, der var årsag til selvmordet. En anden af tidens største, forfatteren Robert Musil, blev i 1940 foreslået emigration til Sydamerika af litteraten Hans Mayer – det gjaldt immervæk Musils liv – men ifølge Mayer forklarede Musil blot sit afslag med følgende sætning: ”Stefan Zweig er i Sydamerika.”

Den evigt ondskabsfuldt-veloplagte østrigske kritiker Karl Kraus hånede også Zweigs forfatterskab. Han så Zweigs angivelige humanisme og pacifisme som et slags marketingstrick og kaldte den kære Stefan for en *Erwerbszweig* – med et uoversætteligt ordspil på Zweigs efternavn fik han således gjort Zweig til en branche eller en gren af en virksomhed. Kraus leverede også denne sjove uelskværdighed over Zweigs kosmopolitisme og hans internationale succes: ”Som forfatter behersker Zweig alle verdens sprog. På nær ét.” Alligevel modtog Zweig *også* ros af forfatter som Arthur

Schnitzler, Hermann Hesse og Maxim Gorki. På det danske bogmarked synes interessen for Zweig i disse år at være nærmest umættelig med tanke på de mange Zweig-udgivelser de seneste fem år.

Det ligger åbenbart ligefor både at elske og at hade Stefan Zweig og hans forfatterskab. Man kan i dag under tiden få det indtryk, at det brede læsende publikum dyrker ham, mens litteraterne holder sig for næsen. En grund til denne ambivalens ligger måske i det omstridte begreb ”humanisme,” både hvad forfatterskabets form og indhold angår. Stefan Zweig pose-rede med sin pacifisme under og efter Første Verdenskrig. Hans samling af essays over historiske øjeblikke i *Stjernestunder* (udgivet på tysk i 1927 og på dansk senest i 2019) er indfølelse som for meget fløde i kaffen på de wienske cafeer. Sprogligt kan han til tider give indtryk af en parfumeret patos, der fører til en af de værste litterære synder: ufarlighed. Det var formentlig flere af disse elementer, kombineret med fraværet af ironi, der gjorde, at den tyske journalist Kurt Tucholsky karakteriserede den typiske Stefan Zweig-læser som en ikke ganske ung enke fra Frankfurt med mørkt hår, der sjældent gik ud, men hver aften sad roligt ved at bord og læste dannede bøger.

Men det er hverken boudoires kvælende kvælende em af parfume eller den kvalmende fornemmelse af tyk fløde til ens føljetoneksistens, der dominerer Zweigs bedste noveller. Ej heller er det et humanistisk menneskesyn i ideologisk forstand, der driver værket. Tag den krikkeagtige hushjælp *Leporella*, groet i en bjerglandsby i Tyrol. Hvis en embedsmand skulle have givet en karakteristik, læser vi, ”ville selv et flygtigt blik ubetinget have måttet notere: minder om en udslidt, knoklet, tør bjerghest. For der lå noget umiskendeligt hesteagtigt over den tungt hængende underlæbe, det solbrændte ansigts på én gang langagtige og hårde ovale form, de matte øjne uden vipper og især det kraftige, filtrede hår, der i fedtede tjavser klæbede sig til panden.” Man skal huske, at den zweigske antropologi i disse noveller spænder fra udprægede åndsvæsner som den blinde kunstsamler i *Den usynlige samling* samt Bog-Mendel til skakspilleren Czentovic og Leporellas dyriske brutalitet. Alligevel har de en form for mani til fælles.

Overgangen fra den gamle til den nye verden med Første Verdenskrig som cæsur er allestedsnærværende på godt og ondt. Man vil i det følgende kunne se urkatastrofen beskrevet som ”den uhyggelige blodkomet,” historiens gang, der ramte ”ethvert stykke jord af vores europæiske kontinent.” Disse to rammetemaer og åndelige miljøer, Europa og udslettelsen, bruges slet ikke i lige så høj grad som i essayistikken, de historiske miniaturer fra

Sjernerstunder eller i de opbyggelige litterære biografier til en hellig eller moraliserende humanisme. En række andre motiver og stemninger trænger sig på.

Et af de mest vellykkede er menneskets evne til at blive besat; et motiv, der også ganske lydefrit lader sig indflette i mere grundlæggende spørgsmål om personlig og epokal undergang samt nazismens komme. I den mondæne borgerverden gælder denne besættelse først mere uskyldige laster som cigaretter, kildevand og tennis over middelsvære fænomener som dans, hestevæddeløb og tjenstvillighed til decideret farlige fænomener som ludomani og (såkaldt) skakforgiftning. Det er eksempelvis væsentligt at bemærke sig, at en gammelverdendssyssel som tennis synes at være en analog forløber for erotikkens og ludomaniens dæmoni i både *Et hjertes undergang* og *Fireogtyve timer af en kvindes liv*. Hvad enten man finder miljøer som atlantehavsdampere og kurhoteller prætentiose eller charmerende, lykkes det at forbinde uskyldigt tidsfordriv og afgrundens truende dybder over lange stræk. Herunder falder også samlermanien, som man møder i både *Bog-Mendel* og *Den usynlige samling*.

Et andet indlysende litterært træk er affiniteten til Freuds forestillingsverden. Freud og Zweig korresponderede fra 1908 og helt frem mod førstnævntes død i 1939. Freud betragtede *Fireogtyve timer af en kvindes liv* som et mesterværk og underkastede fortællingen en analyse, hvor forholdet mellem Mrs. C. og den yngre ludoman tydes som et mor-søn-forhold og roulettemanien som symbol for onani. Man kan da i novellen også bemærke en udpræget betagelse af spillernes hænder... Freuds anerkendelse af Zweigs talent for gestaltning af det u- og underbevidste rummer muligheden for at se Zweigs noveller i en mere omfattende kulturdiagnoses lys. Det gælder eksempelvis den kære Bog-Mendels besættelse af bøger, der går så langt, at han ikke opdager hverken installationen af elektrisk lys eller Første Verdenskrigs udbrud. Man kan også se Dr. B. fra *Skaknovelle* i dette perspektiv: Hans evne til at bruge den ædle tradition, skak, som overlevelsesstrategi mod Gestapo slår over i maniens dyriske ubehag og fører til et æstetisk og socialt nederlag til den barbarisk udannede stormester Czentovic, ”søn af en ludfattig, sydslavisk donauskipper.”

Et tredje og måske også overraskende træk er maskemotivet. Det begynder på denne samlings første sider med den unge frøkens besættelse af sin kjole: Da den ikke er kommet tilbage fra skrædderen, mener hun ikke at kunne tage til derby i Prateren, og således har vi den første metonymiske overgang fra kjole til maske- og skuespil sat i værk, med væddeløbsbanen i parkens truende periferi. Senere skal den unge mand på slottet i Skotland i *En historie fortalt i skumringen* indånde ”vellystens fremmede, knitrende duft” fra en ukendt kvindes kjole. Denne obligate interesse fører

til anseelige mængder blodsudgydelse. Maskespillet kulminerer på godt og ondt i *Angst* på den mest overrumplende og temmelig koldblodige vis. Således også når man besøger *Måneskinsgyden*, der ligger i søfolkenes grove kvarter i den franske havneby: ”Lugten af rådne fisk, denne sødlige duft af tang og forrådnelse, som den også kendes fra de alger, der skylles i land af brændingen, denne særlige stank af fordærvelse og beklumrede rum.” Dette kan man især opleve i skyggerne: ”Disse sælsomme gyder lever kun om natten, om dagen bærer de grå, kolde masker.”

Denne samling slutter skakmat og i tysk sætningsopbygning som denne:

Men gør man sig ikke allerede skyldig i en krænkende undervurdering, når man kalder skak for et spil? Er skak ikke også en videnskab, en kunst, der svæver mellem disse kategorier som Muhammeds kiste mellem himmel og jord, en enestående sammenstilling af alle modsætningspar; ældgammelt og alligevel evigt ungt, mekanisk i sin struktur og alligevel kun virksomt i kraft af fantasien, begrænset i sit geometrisk fastlåste rum, men med ubegrænsede kombinationsmuligheder, hele tiden i udvikling og alligevel sterilt, en tænkning, der ikke fører til noget bestemt, en matematik, der ikke udregner noget, en kunst uden kunstværker, en arkitektur uden substans og ikke desto mindre beviseligt mere bestandigt i sit væsen og liv end alle bøger og værker, det eneste spil, der tilhører alle folkeslag og alle tidsaldre, uden at nogen ved, hvilken gud der bragte det til jorden for at besejre kedsomheden, skærpe sanserne og udfordre sjælens kræfter.

Poserende? Måske, men også inciterende, smukt ligefrem. Det er blevet sagt om det zweigske novelleunivers, at det leger, sågar spiller, med den *angivelige* følelse af sikkerhed i førkrigstidens borgerverden. Man aner den uhyggelige blodkomets komme. Man bebor det krater, den efterlod, hvis navn stadig er Europa. Ældgammelt og evigt ungt. Mekanisk og alligevel kun virksomt i fantasien. Man kan sige, at dette Europa hos Zweig er dramaturgisk forudsigeligt skildret. Men det er alle sande tragedier.

Denne tekst er først blevet bragt i udgivelsen [Stefan Zweig: Skaknovelle og andre fortællinger](#). Udvalg og forord ved Rasmus Vangshardt. Oversat af Lone Østerlind (Aarhus: Turbine 2021), s. 5-16. Den forliggende tekst er opdateret med mindre planlagte korrekturændringer til bogens 2. oplag.

Kilder

Gert Kerschbaumer, *Stefan Zweig. Der fliegende Salzburger* (Frankfurt am Main: Fischer Verlag 2005).

Arturo Larcarti (red.), *Stefan-Zweig-Handbuch* (Berlin: de Gruyter 2018).

Vivian Liska, "A Spectral Mirror Image. Stefan Zweig and his Critics" i Mark H. Gelber (red.), *Stefan Zweig Reconsidered. New Perspectives on his Literary and Biographical Writings* (Tübingen: Max Niemeyer Verlag 2007).

Oliver Matuschek, *Stefan Zweig. Drei Leben. Eine Biographie* (Frankfurt am Main: Fischer Verlag 2006).

Ulrich Weinzierl (red.), *Stefan Zweig. Triumph und Tragik. Aufsätze, Tagebuchnotizen, Briefe* (Frankfurt am Main: Fischer Verlag 1992).

Stefan Zweig, *Monotoniseringer af verden. Essays, taler og rejsebeskrivelser*. Oversat af Judyta Preis og Jørgen Herman Monrad (København: Gyldendal 2018).

Oversigt over førstetryk af samlingens noveller

Forår i Prateren. *Praterfrühling*, første gang i tidsskriftet *Stimmen der Gegenwart* (1900).

Sommernovellette. *Sommernovellette*, første gang i avisen *Neue Freie Presse* (1906). Senere bragt i samlingen *Erstes Erlebnis* (1911).

En historie fortalt i skumringen. *Geschichte in der Dämmerung*, første gang i *Neue Rundschau* (1908). Senere bragt i samlingen *Erstes Erlebnis* (1911).

Angst. *Angst*, første gang i *Neue Freie Presse* (1913).

Måneskinsgyden. *Die Mondscheingasse*, første gang i forlagstidsskriftet *Der Greif* (1914). Senere bragt i samlingen *Amok* (1922).

En episode ved Genève-søen. *Episode am Genfer See*, første gang i tidskriftet *Moderne Welt* (1919). Senere bragt i samlingen *Kleine Chronik* (1929).

Den usynlige samling. *Die unsichtbare Sammlung*, første gang i *Neue Freie Presse* (1925). Senere bragt i samlingen *Kleine Chronik* (1929).

Fireogtyvetimer af en kvindes liv. *Vierundzwanzig Stunden aus dem Leben einer Frau*, første gang i *Neue Freie Presse* (1925). Senere bragt i samlingen *Verwirrung der Gefühle* (1927).

Et hjertes undergang. *Untergang eines Herzens*, første gang i samlingen *Verwirrung der Gefühle* (1927).

Leporella. *Leporella*, første gang i prosasamlingen *Deutsche Erzähler der Gegenwart* (1928). Senere bragt i samlingen *Kleine Chronik* (1929).

Bog-Mendel. *Buchmendel*, første gang i *Neue Freie Presse* (1929). Senere bragt i samlingen *Kleine Chronik* (1929).

Skaknovelle. *Schachnovelle*, første gang (på tysk) som privattryk i Buenos Aires (1942).